

EŞANLAMLI SÖZCÜKLER VAR MIDİR?

PROF. DR. VECİHE HATİBOĞLU

Eskiden beri bilinen bir konu da, bütün dillerde eşanlamlı sözcüklerin varlığıdır. Halbuki dil olaylarına dikkat edilecek olursa, sözcüklerin her durumdaki anlamları incelenirse, eşanlamlı sözcüklerin anlamlarının gerçekte eşit olmadığı ve dolayısıyla eşanlamlı sözcüklerin bulunmadığı ortaya çıkar. Bununla birlikte, hemen hemen her dilde eşanlamlı sözcüklerin yeri ve terimi vardır. Osmanlıca eşanlamlı sözcüklere “müteradif”, Fransızca “synonyme”, İngilizcede “synonym”, Almancada “Synonym, Gleichbedeutend” denir.

Eşanlamlı sözcüklerdeki anlam eşitliği bütünüyle görece (itibarı)’dır. Matematik bir eşitlik ileri sürülemez. Bir dilde, eşanlamlı görünen sözcüklerin hemen hepsi, her anlamda birbirinin yerini tutamaz ve her yerde eş değerde olamaz. Eşanlamlı sayılan sözcüklere aynı ek getirilince de, birbirine eşit olmayan çeşitli anlamların ortaya çıktığı görülür.

Türkçe “ana” ile “anne” sözcüklerinin eşanlamlı oldukları söylenir ve bazı durumlarda bu iki sözcük birbirinin yerini tutar. Fakat bu iki sözcük arasında bile matematik kesinlikte bir eşanlamlılık olmadığı ortaya çıkmaktadır. Böyle bir anlam eşitliği olsaydı, bu iki sözcüğün her durumda birbirinin yerini tutmaları gerekirdi. “Ana şefkati” yerine “anne şefkati” denir ama, “ana fikir”, “ana dava” veya “anayurt”, “anayol” sözlerinde “anne” sözcüğü, “ana” sözcüğünün yerini tutamaz. Demek ki eşanlamlı görünen sözcükler, kullanılışa göre, anlam bakımından birbirlerinden uzaklaşıyorlar. Hatta “ana” sözcüğüne karşılık olarak, Arapçadan alınan “valide”, Farsçadan alınan “mader” sözcükleri de, anlam bakımından eş değerde kullanılamaz. Bunlar gibi, “baba” yerine “peder”, “ev” yerine “hane”, “baş” yerine “kafa”, “ak” yerine “beyaz”, “kara” yerine “siyah” çok kez, eşanlamlı sayıldıkları halde, gerçekte eşit anlamlı değildirler. “Babalık” bambaşka bir anlamda kullanılabilir, “pederlik” bu anlamda kullanılamaz. Bu bakımdan “evli” sözcüğünün anlamı başka, “haneli” sözcüğünün anlamı başka olabilir. “Yetmiş evli bir köy” yerine “yetmiş haneli bir köy” denebilir ama “evli bir kadın” sözünde “haneli” kullanılamaz. “Yüz, surat, çehre, sima” sözcükleri de eşanlamlı gibi görünür. “Yüzü yabancı değil” sözünde “yüzü” sözcüğünün yerine “suratı, çehresi, siması” kullanılabilir ama, bu sözcüklere “-siz” yoksunluk eki getirilince başka başka anlamlar ortaya çıkar: “Yüzsüz”, “arsız” anlamında, “suratsız”, “asık suratlı, abus” anlamında kullanılır. Ötekiler de “çir-

kin” anlamında kullanılabilir. Birleşik sözcüklerde de durum aynıdır: “Çayhane” yerine “çayevi” denildi ama “meyhane” yerine “meyevi” denilemedi. “Baş” ile “kafa” da eşanlamlı gibi görünür, bazı durumlarda da birbirlerinin yerini tutarlar: “Başı kopmuş bir heykel” yerine “kafası kopmuş bir heykel” denebilir ama “kafasız bir çocuk” yerine “başsız bir çocuk” veya “kafalı bir adam” yerine “başlı bir adam” denemez. “Başhekim, başhemşire” gibi birleşik sözcüklerde de “kafa” sözcüğü “baş” yerine kullanılamaz. Bunlar gibi, “beyazpeynir” birleşik sözcüğünde “ak”, “kara talih, kara sevda” sözlerinde “siyah” sözcüğü, “kara” sözcüğünün yerini alamaz.

Eski sözcükleri karşılamak üzere yeni türetilen sözcüklerin, her bakımdan eski sözcüklerin anlamlarını karşılamalarını beklemek, dil olaylarına, anlambilime, gerçeklere aykırı düşer.

Yeni kullanılan “durum” sözcüğü, çok beğenilen, çok yayılmış bulunan Türkçe bir sözcüktür ve Arapça “vaziyet” sözcüğünün yerini almıştır. Bununla birlikte, her yerde, “durum” sözcüğü “vaziyet” sözcüğünün yerini tutamamıştır; “vaziyeti düzeltmek” yerine “durumu düzeltmek” denebildi ama, “vaziyet almak” yerine “durum almak” denemedi. “Aradaki münasebet” yerine “aradaki ilişki” denebilir ama “münasebetsiz” yerine “ilişkisiz” denemez. Bu çeşit örnekler her dilden alınabilir, yüzlerce, binlerce çoğaltılabilir.

Bu bakımlardan, yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, yeni türetilen ya da eskiden beri kullanılan Türkçe sözcüklerin, yabancı sözcüklerin yerini tutamadığını söylemek veya anlamların tam karşılanmadığını iddia etmek dil olaylarını incelemeyen, araştırmadan, dilbilime, özellikle anlambilime, gerçeklere aykırı görüşler ortaya atmak demek olur.

Her dilde, her sözcüğün anlam bakımından ayrı bir özelliği, adeta ayrı bir kişiliği vardır. Bir sözcüğün anlamı, tam olarak, bir başka sözcükle her durumda karşılanamaz. Mutlaka bir yerde anlam ayrılığı belirir ve eşanlamlı sayılan yahut karşılık gösterilen sözcük ötekenden anlam bakımından ayrılık gösterir. Bu bakımdan eşanlamlı sözcükler arasında bile, anlamda matematik bir eşitliğin olmadığı ortaya çıkmış olur.

Görülüyor ki, küçük kullanılış farkları, ince ayrıntılar, kalıplaşmalar, bir sözcüğe çeşitli anlam yükleme eğiliminin gün geçtikçe artması, anlamların eşitlikten, yakınlıktan uzaklaşmalarına yol açmaktadır. Bu gerçekler göz önünde tutulursa, eşanlamlı sayılan sözcüklerde bulunmayan anlam eşitliğini, yeni türetilen bir sözcüğün, eski bir sözcüğün her durumda anlamını karşılamasında aramak, bilim gerçeklerine aykırı yol tutarak, boşuna emek harcamak olur.